

удк 330.526.36

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАТИВІВ В УКРАЇНІ

СОКОЛОВА А., аспірант Полтавського університету споживчої
кооперації

У сучасній економіці надзвичайно важлива роль належить управлінню підприємствами. Від ефективності системи управління безпосередньо залежить результативність усієї фінансово-господарської діяльності підприємства. В умовах ринку з'являються нові чинники, ігнорування яких може призвести до фінансових втрат і навіть банкрутства. Через це особливої гостроти й актуальності набуває питання створення ефективно діючого організаційно-економічного механізму функціонування будь-якого підприємства, що безпосередньо стосується і кооперативного сектору. Кооперативний рух у світі розвивається за багатьма напрямками. У другій половині ХХ ст., кооперативи набули неабиякої популярності та розвитку в усіх сферах людської діяльності, вони виступають перспективною бізнес-моделлю глобального суспільства.

Теоретичні та практичні аспекти досліджуваної теми знайшли своє відображення у роботах вітчизняних вчених І. Моргачова, В. Гончаренка, Г. Козаченка, Д. Богині, М. Туган-Барановського, А. Чаянова та ін. Однак питання визначення сутності й елементів функціонування організаційно-економічного механізму кооперативних підприємств в умовах ринкових трансформацій вимагає додаткових досліджень. Набуває актуальності пошук нових форм, методів управління, системне використання ресурсів у відновленні та вдосконаленні матеріально-технічної бази, технології та організації виробництва, торгівлі, заготівлі продукції, поліпшення систем менеджменту, поглиблене вивчення і застосування сучасних маркетингових підходів як ключових заходів щодо активізації кооперативної діяльності.

У науковій літературі та сучасній економічній теорії термін "механізм" прийнято розуміти як сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, за допомогою яких відбувається рух усієї системи і здійснюється досягнення певної мети [1, с. 25] або як систему, чи спосіб, що визначає порядок певного виду діяльності, деяких ланок та елементів, що приводять їх у дію [2, с. 355]. У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" поняття "механізм" визначається

© Соколова А., 2009

як внутрішня будова, система, сукупність станів і процесів, з яких складається звичайне явище [3, с. 1440]. За визначенням І. Моргачова, як економічне явище "механізм" застосовується у чотирьох значеннях: "як сукупність цілеспрямованих впливів; як взаємозв'язок і взаємодія сукупності факторів; як комплекс послідовних заходів; як сукупність закономірних зв'язків і відносин" [4, с. 38]. Далі автор узагальнює визначення організаційно-економічного механізму як "сукупності цілеспрямованих впливів організаційно-економічного характеру на організацію як відкриту соціально-економічну систему чи на процес з метою підвищення ефективності процесу (системи) або досягнення певного результату" [4, с. 39]. Організаційно-економічний механізм Г. Козаченко тлумачить як "інструмент управління, що являє собою сукупність управлінських елементів і способів їхньої організаційної, інформаційної, мотиваційної та правової підтримки, шляхом використання яких з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети" [5, с. 107–111].

Отже, організаційно-економічний механізм функціонування кооперації – це цілеспрямована та керована відкрита система організаційних, економічних, правових, управлінських і регулюючих дій, способів і процесів, які формують і впливають на порядок здійснення кооперативної діяльності в економіці України, що сприятиме досягненню очікуваних економічних, соціальних, екологічних та інших результатів. Це система взаємодії елементів і методів впливу на кооперативний сектор взагалі та окремі види кооперації з метою забезпечення максимально ефективного функціонування його ресурсів і підсистем шляхом використання економічних, соціальних, організаційних і адміністративних засобів управління.

До складу організаційно-економічного механізму функціонування кооперативів повинні бути включені механізми ефективного та раціонального формування та використання ресурсів (капіталу), оптимального управління витратами та фінансами підприємств, розподілу прибутку (формування фондів), зв'язків із зовнішнім середовищем і ринком, мотиваційний механізм і структура управління кооперативами, підпорядкування та взаємозв'язки між підрозділами.

Важливу роль у визначенні організаційно-економічного механізму відіграють особливості функціонування кооперативного сектору економіки. Вирішальна роль у діяльності кооперативів належить відносинам власності. Специфіка кооперативних підприємств полягає в забезпеченні економічних інтересів своїх членів, орієнтації на їх потреби, а не лише на одержання прибутку. У кооперативах члени спільно виробляють продукцію й надають послуги, контролюють усі функціональні та допоміжні процеси, поділяють ризики, витрати, пільги й результати від загальної діяльності.

Американські фахівці визначили три складові прав членів кооперативів, на яких базується їхня діяльність: право володіння, право користування послугами та отримання вигоди, право контролю за діяльністю [6, с. 23].

На відміну від інших форм власності кооперативи повністю побудовані на добровільній основі, з правом вільного входження та виходу в будь-який момент. Вигоди та відповідальність у кооперативі розподіляються відповідно до затрачених зусиль. Члени кооперативу одночасно є його власниками. На відміну від акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, кооперативні підприємства не можна перекупити сторонній особі, а право голосу не залежить від фінансової участі, адже одному члену кооперативу належить один голос. У кооперативі кожен член фінансує, покриває збитки та бере участь в отриманні вигод, відповідно до принципу пропорційності залежно від участі.

Кооператив може на власний розсуд і без обмежень, що не суперечить законодавству України, використовувати на свій соціальний і виробничий розвиток фінансові ресурси, які є в його користуванні. На думку А. Чайнова, "управління справами кооперативу влаштовується так, що в ньому керують не представники капіталу, не ті, хто дав великі гроші на ведення кооперативної торгівлі або виробництва, а ті трудові господарства, для обслуговування якого виник та існує кооператив" [7, с. 11]. Правління кооперативу самостійно встановлює ціни, реалізуючи продукцію на основі прямих угод із покупцями. Пропозиція продукції кооперативними підприємствами планується відповідно до попиту на товари та послуги. Якщо встановлені ціни не зможуть покрити собівартість, то члени повинні самостійно відшкодувати збитки, сплачуючи додаткові внески у разі браку сформованих резервів. Через це кооператив веде облік не тільки внесків (паїв), а й сплачених кожним членом коштів за користування послугами. По закінченню фінансового року виявлена сума, яка перевищує витрати, за рішенням загальних зборів членів кооперативу розподіляється особливим чином.

Кооперативна форма власності обумовлює особливості організаційно-економічного механізму функціонування кооперативів у процесі виробництва і розподілу продукції (робіт, послуг) та прибутку (доходу). Свою економічну діяльність і соціальний розвиток членів кооператив планує самостійно. Кооператив (споживчий, виробничий, обслуговуючий та ін.) є самоокупним підприємством.

Специфікою кооперативних формувань є не отримання максимального прибутку, а підвищення ефективності господарювання в інтересах його членів. Як зазначав М. Туган-Барановський, капітал для кооперативного підприємства не є ціллю, а лише засобом для досягнення інших цілей, тому що існує не в інтересах капіталу, а в інтересах

споживачів, створюється не заради збільшення доходу, а для зменшення витрат [8, с. 72]. Отже, створення кооперативу передбачає отримання прибутку для подальшого розвитку й цей прибуток є власністю його членів і розподіляється між ними.

Алгоритм створення кооперативу передбачає виконання певної послідовності організаційних дій. Перед початком створення кооперативу потрібно провести аналіз передумов для його розвитку, що мають соціальний, економічний, політичний і психологічний характер, тобто вивчення місцевих споживчих потреб і можливостей функціонування.

Процес створення кооперативного підприємства для узагальнення можна поділити на чотири етапи:

- висунення ідеї створення кооперативу;
- техніко-економічне обґрунтування кооперативу;
- створення та реєстрація кооперативу;
- початок ділових операцій.

У процесі створення потрібно постійно проводити агітаційну та роз'яснювальну роботу серед населення території, де планується заснування організації. Ці функції може виконувати спеціально створена ініціативна група.

Організаційною роботою щодо складу та учасників кооперативу, документацією та техніко-економічними питаннями займається організаційний комітет, який повинен довести за допомогою відповідних розрахунків те, що створення кооперативу реальне й економічно доцільне. Якщо установчі збори (збори учасників) ухвалюють установчі документи, то проводиться реєстрація підприємства. Після державної реєстрації та набуття кооперативом статусу юридичної особи, кооператив (правління) приступає до наймання на роботу кваліфікованого персоналу, зокрема головного менеджера (виконавчого директора), якому потім делегуються повноваження щодо формування штату, здійснення ділових операцій, тобто управління всіма процесами діяльності кооперативного підприємства.

У Законі України "Про кооперацію" визначено порядок створення та структуру управління кооперативом [9]. Вищим органом управління кооперативом є загальні збори його членів, де кожен з них має один голос. Загальні збори скликаються за потребою, але не рідше одного разу на рік. Вони вирішують питання економічного (розподіл доходів, розмір оплати праці правління, використання фондів кооперативу), організаційного (вибори правління, голови, ревізійної комісії) та соціального характеру.

У період між загальними зборами діяльністю кооперативного підприємства керує правління на чолі з головою, яке обирається та контролюється загальними зборами.

За діяльністю правління, крім загальних зборів, також здійснюють контроль спостережна рада та ревізійна комісія. Їх склад формується на основі рішення загальних зборів. Ревізійна комісія створюється з метою ведення контролю за фінансовою та економічною діяльністю кооперативу, а спостережна рада – з метою нагляду за дотриманням статуту, за роботою правління кооперативу та ревізійної комісії.

Для делегування своїх повноважень щодо поточного управління діяльністю кооперативу, правління може наймати виконавчого директора (головного менеджера), який не є членом кооперативу. Він працює на основі контракту та контролюється правлінням. До його компетенції належить формування найманого персоналу (економістів, бухгалтерів, заступників з різних питань), які повністю підзвітні директору та виконують повноваження, делеговані правлінням.

Організаційні моделі виробничого, обслуговуючого та споживчого кооперативів мають відмінності в організаційно-економічному механізмі їх функціонування:

Кооперативи		
виробничий	обслуговуючий	споживчий
<i>Діяльність кооперативу</i>		
Виробництво та реалізація продукції	Надання різноманітних послуг, що необхідні членам для їх власних господарств	Діяльність щодо забезпечення особистого споживання пайовиків
<i>Участь членів у діяльності кооперативу</i>		
Особиста трудова участь членів, що отримують плату за працю в кооперативі	Праця на власних господарствах і отримання від них доходу	Особиста трудова участь членів, що отримують дивіденди від кооперативу
<i>Майно кооперативу</i>		
Кооператив володіє засобами виробництва, землями та є власником продукції. Об'єктом власності є майно членів кооперативу – основні та обігові кошти	Кооператив має матеріальну базу, що потрібна для ведення його діяльності; не володіє землями, сільськогосподарською продукцією – це залишається власністю кожного члена	Кооператив володіє майном, що призначене для невиробничого споживання (предметами споживання)
<i>Мета діяльності</i>		
Отримання прибутку (доходу)	Надання членам послуг, що сприяють підвищенню їх власного доходу	Коллективне забезпечення економічних і соціальних інтересів членів

У виробничому кооперативі всі члени підприємства мають зробити внесок у виробництво своєю працею, майном чи інвестиціями, а також повинні брати на себе відповідальність за збитки. Вони мають право на отримання частини прибутку. В Україні виробничий сільськогосподарський кооператив належить до вертикальної форми інтеграції.

Обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи теж мають інтегральну форму. Члени обслуговуючого кооперативу – приватні товаровиробники – фізичні або юридичні особи, які є клієнтами цього кооперативу, спираються на принципи демократичного управління та відкритості членства. Послуги надаються за собівартістю переважно членам кооперативу. Основною метою обслуговуючого сільськогосподарського кооперативу є підвищення прибутків членів від їхніх власних господарств.

Організаційна модель споживчого кооперативу відповідає типовій структурі управління. Метою споживчих кооперативів є надання послуг своїм членам для задоволення їх матеріальних і духовних потреб. Це некомерційна організація, що має повну господарську самостійність у веденні своєї діяльності, витрати якої покриваються за рахунок внесків членів кооперативу та реалізації товарів і послуг. Споживча кооперація прагне не лише зробити доступними для своїх членів ціни на споживчі товари, а й забезпечити високу якість товарів, культуру обслуговування членів, соціальні потреби, для чого органічно поєднує різноманітну діяльність (фінансову, торговельну, заготівельну, виробничу, ресторанне господарство та ін.).

Споживча кооперація України представлена єдиним центром – Центральною спілкою споживчих товариств (Укоопспілкою), яка об'єднує 21 облспоживспілку, а також Кримську республіканську спілку споживчих товариств, 251 районні спілки споживчих товариств, 202 районних споживчих товариства, 1354 сільських споживчих товариств, 92 міських споживчих товариств, 7293 інших господарюючих суб'єктів та налічує 1.2 млн пайовиків.

На сьогодні споживча кооперація розвиває більше 25 видів господарської діяльності, таких галузей як: торгівля (функціонує 27.8 тис. об'єктів роздрібною торгівлі, у тому числі 26.3 тис. магазинів, 8.2 тис. підприємств масового харчування (їдалень, ресторанів, барів) на 351 тис. робочих місць, також діє 719 ринків на 286 тис. торгових місць та 188 оптових торговельних баз), виробництво (працює понад 3 тис. промислових підприємств і цехів, які можуть щорічно виробляти понад 2 млн т хліба та хлібобулочних виробів, 130 тис. т ковбасних виробів, 700 млн банок консервів та багато іншої продукції, а також непродовольчі товари народного споживання), заготівлі (діє 4 тис.

приймально-заготівельних пунктів, 465 худобозабійних пунктів, 400 складів тваринницької сировини та інші об'єкти заготівель, переробки і зберігання), а також транспорт, будівництво та послуги.

Укоопспілка бере активну участь у зовнішньоекономічній діяльності, якою займається об'єднання "Укоопзовнішторг", і є повноправним членом Міжнародного кооперативного альянсу.

Суттєві відмінності характерні для механізму функціонування кредитних спілок. У ст. 113 Господарського кодексу України кредитна спілка визначена як "неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг" [10]. Отже, кредитна спілка – це задіяний у сфері фінансів кооператив, господарська діяльність якого спрямована на задоволення фінансових потреб його членів.

Відрізняє кредитні кооперативи від інших фінансових установ їх неприбуткова природа, а також створення їх групою осіб – членів кооперативу, які одночасно виступають його власниками і клієнтами, тобто задовольняють свої власні потреби за принципом самозабезпечення. Саме тому вони зацікавлені не в отриманні прибутку, а в забезпеченні на найвигідніших умовах максимальним набором фінансових послуг на відміну від інших фінансових установ, які прагнуть отримати максимальний прибуток залучаючи кошти під якомога нижчі ринкові відсотки й надаючи їх у кредит під найвищі відсотки.

В Україні створено Всеукраїнську асоціацію кредитних спілок, що на початок 2008 р. об'єднувала 806 спілок. Залучаючи заощадження своїх членів, кредитні спілки зарекомендували себе як доволі перспективні суб'єкти фінансового ринку. У 2007 р. активи кредитних спілок становили 5.3 млрд грн і порівняно з 2006 р. зросли в 1.6 раза, також збільшилася кількість членів у 1.3 раза і становила 2.4 млн осіб. Станом на 1 січня 2008 р. сума кредитів, що були надані членам спілки, становила 4.5 млрд грн, що в 1.6 раза більше ніж у 2006 р. У 2007 р. порівняно з 2006 р. зросла сума внесків членів кредитної спілки на депозитні рахунки в 1.8 раза й становила 3.5 млрд грн, а сума загального капіталу спілок збільшилася у 1.4 раза (1.5 млрд грн).

Розвиток системи кредитних спілок в Україні вимагає вдосконалення організаційно-економічного механізму їх функціонування з урахуванням вітчизняних умов та міжнародного досвіду. Європейська кооперативна фінансово-кредитна система має кілька рівнів: *низовий* – кооперативні каси, кредитні спілки та кооперативи; *місцевий та регіональний* – регіональні кооперативні банки та *головний* – центральний кооперативний банк. Вона будується за принципом "знизу – догори".

Отже, створення в Україні кооперативної фінансово-кредитної моделі, подібної до європейської, а також її інтеграція з системою сільсько-господарських обслуговуючих кооперативів, які дають можливість селянам відмовитися від послуг посередників, може забезпечити вирішення багатьох фінансових проблем на селі.

У сільському господарстві систему кооперації очолює Національна спілка сільськогосподарських кооперативів України (НССКУ), що охоплює близько 2200 виробничих і 1060 обслуговуючих кооперативів, у тому числі: 410 багатофункціональних, 315 сервісних, 179 заготівельно-збутових, 21 постачальницьких і 46 переробних. На сьогодні також діє 75 кооперативних агроторгових домів.

У сфері соціально-культурних послуг спостерігається незначна активність кооперації, але вона має перспективи для широкомасштабного розвитку.

Кооперація як співпраця всіх галузей кооперативного руху потребує єдиного головного центру, що розширить можливості та перспективи для всебічного розвитку організаційно-економічного механізму функціонування кооперативів в Україні. Об'єднання різних видів, типів і рівнів кооперативних підприємств, удосконалення організації кооперативного сектору економіки сприятиме надійнішому захисту інтересів членів кооперативів, ефективнішій державній підтримці, посиленню конкурентоспроможності кооперативного сектору та підвищенню ефективності його функціонування, розширенню та поглибленню міжнародного кооперативного співробітництва. Крім організаційних удосконалень у кооперативному секторі економіки України слід здійснити і стратегічні заходи соціально-економічного характеру, а саме: утвердження кооперативної власності, визначення соціально-економічного статусу кооперативних підприємств, удосконалення податкової політики щодо кооперативів, зміцнення їх правового та соціального захисту, забезпечення рівних умов для розвитку з приватним і державним секторами економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати*: монографія / Д. П. Богиня, Т. Г. Куликов, В. М. Шамота, та ін. — К. : Ін-т економіки НАН України, 2001.
2. *Економічна енциклопедія*: у 3 т. Т. 2 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Вид. центр "Академія", 2001.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. — К. : Ірпінськ : ВТФ "Перун", 2001.
4. *Моргачов І. Організаційно-економічний механізм управління ефективною діяльністю проектних організацій* / І. Моргачов // Схід. — 2006. — № 5.

5. *Козаченко Г. В.* Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством / Г. В. Козаченко // Економіка. Менеджмент. Підприємство. — 2003. — № 11.
6. *Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття* : зб. пр. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2001 р. — Ірпінь : НМЦ Укоопосвіта, 2001.
7. *Чаянов А. В.* Краткий курс кооперации / А. В. Чаянов. — М., 1989.
8. *Туган-Барановский М.И.* Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. — М., 1989.
9. *Про кооперацію* : Закон України. — К., 2003.
10. *Господарський кодекс України* : прийнятий Верховною Радою України 16 січ. 2003 р. — К. : Істина, 2003. — 203 с.